
SAGNIR

GÁTUFØRI HEIMURIN



HÁDEILDIN
EYSTURSKÚLIN
2020

Rannvá Skeel Johannesen

SAGNIR

GÁTUFØRI HEIMURIN



TEKSTASAVN



INNIHALD



Um skaldskap av mannamunni	s. 5
Annika (Anikjan)	s. 7
Nykur	s. 9
Kópakonán	s. 11
Risin og kellingin	s. 13
Vattavinur	s. 15





UM SKALDSKAP AV MANNAMUNNI



Skaldskapur av mannamunni er tann parturin av okkara skaldskapi, sum í eldri tíð varð fortaldur frá ætt til ætt. Vit plaga at siga, at hesin skaldskapurin livdi á mannamunni, tí hann upprunaliga ikki var skrivaður niður. Hann er eldri enn okkara skriftmál. Hesin skaldskapur verður eisini nevndur munnmentir, meðan skaldskapur, sum er skrivaður í bók, verður nevndur bókmentir.

Skaldskapur av mannamunni kann býttast sundur í óbundnan og bundnan skaldskap. **Óbundin skaldskapur av mannamunni** fevnir t. d. um sagnir, ævintýr, orðatøk og gátur. **Bundin skaldskapur av mannamunni** fevnir m. a. um kvæði, vísur, tættir, skjaldur og rímur.

Okkara skaldskap av mannamunni finna vit savnaðan í millum øðrum Færøske Folkesagn og Æventyr, sum varð givið út á fyrsta sinni í árunum 1898 til 1901. Tað var navnframi málgranskarin, okkara fyrsti doktari, Jakob Jakobsen, eisini nevndur Dr. Jakobsen (1864-1918), ið stóð fyri innsavningini og útgávuni av sagnum og ævintýrum.

Hin undangongumaðurin, ið eisini savnaði okkara skaldskap av mannamunni, er V. U. Hammershaimb (1819-1909). Hann gav út Færøsk Anthologi I og II í 1901 væl hjálptur av Jakobi Jakobsen. Undan hesi

útgávuni komu Færøiske Kvæder I í 1851 og Færøiske Kvæder II í 1855.

Umframt Jakob Jakobsen og V. U. Hammershaimb hava mong onnur skrivað niður okkara skaldskap av mannamunni. Nevnast kunnu eitt nú J. C. Svabo (1746-1824), J. H. Schrøter (1771-1851), Hans Christian Lyngbye (1782-1837) og Johannes Clemensen (1794-1869).

Óbundin skaldskapur av mannamunni

Sagnir eiga ikki at verða settar sum reinar søguligar keldur, tí tær eru merktar av teimum, ið hava sagt tær úr minninum ætt eftir ætt. Sagnirnar eru tó søgur um hendingar, ið veruliga hava verið, og tær eru um fólk, ið hava livað. Tvey høvuðseyðkenni eru fyri sagnirnar. Tað fyrra er, at søgnin altíð vil vera sonn. Hon er ein frágreiðing um eitthvørt og ikki ein søga, sum onkur hevur pentað saman, og tískil er altíð ein kjarni av sannleika í eini søgn. Hitt seinna er, at søgnin altíð er bundin at staði, tíð og persónum. Sagnirnar hava havt ein serligan felags stíl, tí tá hevur verið lættari at minnst frásøgnina.

Serlig eyðkenni eru, at tað sjáldan er meira enn ein hending í hvørjari søgn. Tær hava eina byrjan, eitt hæddarpunkt og ein enda. Bara ein søgutráður er í hvørjari søgn, og søgugongdin er einföld. Bara týðandi

hendingar verða tiknar við, og tað er bara eitt poeng. Í søgnini eru altíð fáir persónar. Talan kann vera um ein, tveir ella hendingaferð um triggir persónar. Eingin óviðkomandi persónur er við. Samrøður verða ikki beinleiðis endurgivnar, bara óbeinleiðis. Hóast

samrøður ongantíð verða beinleiðis endurgivnar í eini søgn, kunnu partar av einari samrøðu og serliga heppið málbrúk vera tað grundleggjandi í teimum.



Sagnir kunnu býttast upp í fyra ymisk sløg:

1. Persónssøgusagnir: Hesar sagnir eru um kendar persónar og hendingar, sum teimum hava verið fyri. Ein stórir partur av teimum prentaðu føroysku sagnunum eru persónssøgusagnir.
2. Huldusagnir: Hetta eru sagnir um ymsar hendingar og ymisk viðurskifti ímillum tey kristnu og huldufólk – eisini nevnd “tey heidnu” ella “tey fornesku”.
3. Upprunasagnir: Í hesum bólkinum eru sagnir um upprunan til serstøk fyrbrigdi, eyðkendar formar í náttúruni og annað við. Tær kunnu eisini greiða frá upprunanum til ávís staðarnøvn.
4. Ferðasagnir: Bólkarnir frammanundan eru skiftir sundur eftir innihaldi. Tann fjórði bólkurin er ferðasagnir, ið eru eyðkendar av, at sagnirnar eru at finna víða um lond og í ymsum frábrigdum. Hetta eru sagnir og sagnarbrot, ið ofta verða lögð afturat og skoytt upp í aðrar sagnir. Vert er at hava í huga, at ein søgn mangan kann roknast til fleiri bólkar samstundis.

(Kelda: Úr søgn og søgu eftir Eyðun Andreassen, 1986)



ANNIKA (ANIKJAN)



Annika (*Anikjan, Anikin*), dóttir sandoyarsýslumann og systurdóttir Jógvan Lýðarson gamla, sandoyarprestin, var matmóðir í Stóru Dímun. Hon beindi fyri manni sínum og tók ein av húskøllum sínum til mann í staðin. So varð hon dømd lívleys, men vildi ikki ganga undir dómin og setti menn til at verja oynna, so at eingin slapp uppá. Tvær uppgongdir eru í Dímun, onnur fyri eystan og onnur fyri vestan, og tveir menn vóru settir til at verja hvør sína kleivina. Í trý ár vardi hon oynna og forðaði øllum, bæði øvrigheit og øðrum, uppgongu; men umsíðir sveik annar kleivverjin hana. Bátur var komin inn í Breiðanesbarm eystarumegin, og bátmenninir vóru slopnir upp. Ein nólsoyingur stóð fyri ferðini. Hann hevði gjørt fyri lívi sínum, men lovað var honum av øvrigheitini, at, um hann kundi taka Dímunarkonuna og føra hana til Havnar, skuldi hann eiga lív. Rætt sum hon stóð og gjørdi út á ein mjólkgreyparpott og einki vardi, komu menninir á hana - pápi hennara ímillum teirra. Hon flaknaði við, tí nú vóru eingi ráð at halda ímóti. Tá gav hon húskallinum, ið hon hevði til mann, greytarsneisina um skortin og segði, at hetta skuldi hann hava í løn afturfyri, at hann hevði ansað so væl eftir. Pápan spurdi hon, hvønn stakkin hon skuldi fara í til Havnar: hin reyða, hin bláa ella hin grøna. Tað lá sekin á, helt pápin við hana: hon var ikki boðin í brúdleyp. So varð hon tikin og ferd til Havnar. Tá ið menninir fóru avstað við henni, rópaði hon, at ikki

mátti vera tikið frá soninum tað, sum hon var von at geva honum hvønn morgun: eina tint av nátttróma. Endi hennara varð tann, at hon varð niðursøkt á Havnarvág. Í fyrstuni fleyt hon, tí hárið helt henni uppi; men so vóru flættarnar skornar av henni, og tá dumsaði hon í botn.

Sonur Anniku í Dímun æt Lýðar og var kallaður »Vegarin« av tí, at hann var so frálíkur til at vega gøtur (rudda vegir). Nógvar gøtur hevur hann vegað í bjørgunum í Dímun og Skúgvoy. Hegnarmaður var hann og avtakamaður til bakkagongu, fram um allar til at taka loft. Í Skúvoyarbjørgunum er ein klettur, kallaður Vegaransklettur eftir honum; har tók hann loft inn undir. Vegarin búsettist í Skúgvoy og flutti síðan til Húsavíkar. Har vísist enn Vegarasteinurin: ein klettur, sum hann skal hava borið og lagt har, sum hann liggur.

Jakob Jakobsen: "Færøske folkesagn og æventyr", 1898-1901

Sagnirnar eru her endurgivnar við Hammershaimbs stavseting eftir útgávuni:

Jakob Jakobsen: "Sagnir og ævintýr", fororð eftir Mariu Mikkelsen, 1. útg. 1925, 2. útg. 1984-85.

Sagnir úr Stóru Dímun



UPPGÁVUR TIL SØGNINA: ANNIKA:

- Hvat slag av søgn er søgnin: Annika?
- Hvat heldur tú um Anniku?
- Er hon sek ella ósek?
- Skilja tit Anniku? Hví?
- Hvat, heldur tú, er satt í hesi søgn?
- Hvørji sagnareyðkenni eru í hesi søgn?





NYKUR



Nykurin býr í vøtnum; á botninum niðri í dýpinum hevur hann sítt tilhald; men haðan fer hann ofta á land, og honum er ikki gott at mæta; stundum er hann líkur einum vøkrum lítlum hesti, sum tykist at vera góður og spakur, og harvið lokkar hann fólk at nærkast til sín at klappa honum og strúka honum eftir baki, men tá ið tey tá koma at nerta við halan, verða tey áföst við hann, og tá sleppir hann ongum, men dregur tey við sær til botns í vatni-num.

Stundum mætir hann fólki í manslíki sum ein prúður unglingi at lokka gentur við sær og lovar teimum gleði og gaman í síni høll, um tær vilja fylgja honum eftir; men fáa tær tá illgruna um, hvør hann er, sum tær eru við at geva seg burtur til, so at tær fáa nevnt hann við rætta navni: "Nykur", missir hann maktina yvir tær og má sleppa teimum og fara einsumallur í vatn sítt.

Tað er sagt, at nykurin kann líkaleiðis umskapa seg líkan øllum ferføttum djórum, uttan stikulin av veðra- ella veðurlambshorni skal hann ikki kunna skapa á seg; men rossi er hann líkur, tá ið hann ikki hevur broytt ham sín, og tað hevur borið monnum til at fáa vald yvir hann við at rista kross á baki á honum, og hava teir tá havt hann til at draga við halanum stórt grót oman úr fjøllum til gerðisgarðar ella hús, sum enn sæst í Húsavík í Sandoy og á Eiði í Eysturoy, og tað stóra grótið, ið har er saman komið, ber vitni um, hvussu sterkur hann er. Á Takmýrum í Sandoy liggur ein stórur klettur, sum teir vildu hava hann at draga til Húsavíkar; men har slitnaði halin, og steinur- in stendur har; ein partur av nykarhalanum, sum var áfastur við steinin, er sjónligur á honum enn.

V.U. Hammershaimb: "Færøsk Anthologi I", 1891



UPPGÁVUR TIL SØGNINA: NYKUR:

- Hvat slag av søgn er Nykur?
- Ger ein samandrátt av søgnini!
- Hvør er boðskapurin í søgnini?
- Hví heldur tú, at onkur hevur funnið upp á hesa søgn?
- Hvat, heldur tú, er satt í hesi søgn?
- Hvørji sagnareyðkenni eru í hesi søgn?





KÓPAKONAN



Kópar eru av fyrstu tíð komnir av fólki, sum hefur sjálvt stoytt sær oman og forkomið sær í sjónum. Eina ferð á hvørjum ári, og tað er á trettandu nátt, sleppa teir at lata seg úr bjálvunum og eru tá líkir øðrum menniskjum; teir hava tá til gamans at dansa og spæla á manna vísi á hellunum í fjøruni og inni í látrunum.

Nú gongur søgnin, at ein drongur á sunnara garði í Mikladali hevði frætt hetta, at kóparnir komu saman trettandu nátt í einum látri stutt frá bygdini. Hann fór tí um kvøldið har oman at forvitnast um, hvørt tað mundi vera satt ella ikki, ið sagt var frá hesum. Hann krógvaði seg undir einum steini framman fyri látrinum; eftir sólsetur sær hann fult av kópum koma svimjandi hagar; tá ið teir vóru komnir á land, fóru teir úr húðunum og lögdu tær frá sær har á helluna í fjøruni, og líktust teir nú rættuliga øðrum fólki.

Mikladalsdrongurin hevði gaman av at hyggja at hesum undan klettinum, hvar hann lá fjaldur; nú sær hann eina ta fagrastu og fríðastu gentu koma úr einum kópahami, og honum rennur straks týður til hennara, og hann ansaði tí væl eftir, hvar hon legði ham sín har stutt frá honum. Drongurin fer nú loyniliga hagar, tók húðina til sín og fjaldi seg so aftur undir steininum. - Kóparnir dansaðu og stuttleikaðu sær alla náttina; men tá ið tók at lýsa av degi, fór hvør aftur í sín ham. Men kópagentan, sum áður var nevnd, fann ikki húð sína

aftur og gekk og sóknaðist eftir henni og fór at láta illa og gremja seg eymliga, tí at tá var náttin umliðin og komið um sólarris; men fyrr enn sólin reis úr havi, fekk hon tev av húðini hjá mikladalsdreinginum og mátti tí leita til hansara eftir henni; hon bað hann nú so bønliga og við nýtum orðum geva sær aftur hamin, men hann vildi ikki lurta eftir henni og fór niðan kleivina til hús, og hon mátti fylgja honum eftir húðini, ið hann bar við sær.

Hann tók hana nú til sín, og livdu tey væl hvørt hjá øðrum sum onnur hjún. Men altíð mátti hann vera varur um ikki at lata hana sleppa at húðini; hann goymdi hana tí í kistuni, læsti rammliga fyri og gekk samt við lyklinum á sær.

Ein dagin var hann útrógvin, og sum hann sat har úti á havinum og dró ein fisk, kom hondin at bera við beltið, hvar lykilin var vanur at hanga; tá varð honum dátt við, tí at hann ansaði nú fyrstani eftir, at lykilin var gloymdur eftir, og hann rópaði við sorg og sút: "Í dag verði eg konuleysur!" Allir drógu upp og settust við árar at rógva sum skjótast heim aftur. Tá ið mikladalsmaðurin kom inn til sín, sær hann, at konan var horvin, men børnini, tey áttu saman, sótu kvirr eftir; fyri at einki skuldi verða teimum at meini, meðani tey vóru einsumøll inni, hevði hon sløkt eldin á grúgvuni, goymt knívar og alt hvast undir lási.

Tá ið hon hetta hevði gjørt, var hon lopin oman til strandar, farin í húðina og hevði kastað sær í sjógvin. Hon hevði funnið lykilin, tá ið maðurin var farin til útróðrar, læsti upp kistuna og sá har hamin liggja og kundi ikki stýra sær longur; haðani er orðtakið komið: "Kann ikki ráða sær heldur enn kópur, tá ið hann sær húðina". Í tí sama hon leypst á sjógvin, kom brimilin, sum áður hevði lagt saman ástir við hana, upp við liðina hjá henni, og svumu nú tey bæði haðani; - øll hesi árinu hevði hann ligið har og bíðað eftir opnu síni. Tá ið børnini, hon átti við mikladalsmanninum, komu oman í fjørana, sást kópur standa fyri landi og hyggja at teimum, og allir hugsaðu, at tað mundi vera hon móðir teirra.

Soleiðis lupu mong ár fram eftir, at einki er at siga frá bóndanum á sunnara garði ella børnunum við kópakonuni. Men so varð eina ferðina, at mikladalsmenn ætlaðu sær á látur at sláa kobbar, og náttina frammanundan, kom kópakonan í dreymum fyri bóndan og sigur við hann, at um so varð, at hann fór á látur við hinum, tá skuldi hann vita, at ikki máttu teir drepa brimilin, ið stóð framman fyri látrinum, tí at tað var maki hennara, og tveimum kobbahvølpum, sum lógu innast í látrinum, máttu teir eira, tí at tað vóru synir teirra, og segði hon honum frá, hvussu teir vóru litaðir. Men bóndin gav ikki hesum dreymi gætir, hann fór við hinum mikladalsmonnum á látur, og teir drupu allar kóparnar, ið inni vóru. Við býtið fekk bóndin í sín lut brimilin allan, lállur og fitjur av hvølpunum. Til nátturðar høvdu tey kókað høvðið,

lállurnar og fitjurnar, og tá ið var upp úr lagt, hoyrdist brestur og mikið brak, og kópakonan kom tá sum tað ljótasta trøll inn í roykstovuna, snoddaði í trogunum og rópaði av illum huga: "Her liggur hánæsaður av kalli, hond Háreks og fótur Friðriks - hevnt er og hevnt skal verða hjá mikladalsmonnum, og skulu summir sjólátast, og sumir falla fyri bjørg og bláar skorar, og skal tað halda við, til tess so mangir eru burturgingnir, at teir kunna halda hvør annan í hond og fevna um alla Kallsoy". Tá ið hon hetta hevði sagt, fór hon út aftur við miklum gnýggi og duni og sást ikki meira. - Ikki hevur verið so sjaldan tí verri at frætta skaðatíðindi úr Mikladali, at menn eru falnir í bjørgunum, tá ið teir hava farið til bjargar at fygla ella fleyga ella verið á fjalli eftir seyði; - talið hevur ikki verið fult enn, so at teir, sum burtur eru gingnir, røkka at fevna um Kallsoy.

Við Skálavík í Sandoy er látur, sum eitur í Bláfellsskúti, og um tað er sama søgnin, sum her frammanundan er sagt frá. Tróndur og Niklas, faðir og sonur, vóru fyrstir menn, sum reistu búgv har í býlinginum á Hamri. Demmus (Nikodemus), sonur Niklasar fór trettandu nátt á látrið, tók hamin, sum ein vøkur opna hevði smoygt sær úr, fór heim við kópahúðini, og opnan elti hann (aðrir siga, at pápi Demmusar bar kópakonuna heim). Hann læsti húðina í kistuna og hevði lykilin fastan í buksukvarðanum. Ein dagin var hann á útróðri og var farin í aðrar brøkur og hevði ikki minst at flytja lykilin yvir í tær, og so varð hann konuleysur; tá ið hann kom heim av havi, stóð konan sum kópur við skersoddan úti fyri bygdini. Har í Skálavík nevast menn, sum telja ættarlið frá kópakonu.

V.U. Hammershaimb: "Færøsk Anthologi I", 1891



UPPGÁVUR TIL SØGNINA: KÓPAKONAN:

- Hvat slag av søgn er Kópakonan?
- Hvussu sært tú tað?
- Lýs kópakonuna? Hvussu er hon?
- Tykir tær synd í henni? Hví?
- Tykir tær synd í manninum, tá ið hann missir konu sína?
- Hvat, heldur tú, er satt í hesi søgn?
- Hvørji sagnareyðkenni eru í hesi søgn?



RISI OG KELLING



Norðan fyri bygdina á Eiði ytst í flógvanum, sum er millum Eysturoyar og Streymoyar, standa framman fyri landi tveir stórir drangar, sum kallast Risi og Kelling, hin ytri og hon innari landinum, og har er røtt sund ímillum teirra, tá ið kyrt er.

Um hesar drangarnar er søgnin, at einusinni ætlaði Ísland at flytja Føroyar norður til sín og sendi tí ein stóran risa og konu hansara at fáa tær fluttar har norður. Tey komu bæði at tí ytsta berginum, sum kallast Eiðiskollur og longst ímóti útnyrðingi. Risin varð standandi úti í sjónum, meðan kellingin fór upp á kollin at fatla byrðina, hann skuldi bera, og skúgva hana fram á hann. Fyrsta tak, hon tók, var so fast, at "Ytri Kollur" skrædnaði frá; hon royndi tí at fáa fetilin fastan í einum øðrum stað á kollinum, men ikki vildi bera í lag hjá teimum; - grundvøllurin var fastur, og oyggjarnar ikki lættar at flytja.

So er sagt, at enn stóð kelling uppi á kolli, tá ið dimmið tók at lætta; - tey ræddust dagin, og hon fór tí sum skjótast oman til risans, sum stóð í sjónum og bíðaði eftir henni; men ovleingi høvdu tey drálað, tí í sama bili, tey funnust undir kollinum og skuldu vaða leið sína norður aftur til Íslands, risin undan og kellingin aftaná, tá reis sól úr havi, og tey gjørdust tí bæði til steinar og standa nú og líta ímóti Íslandi, men sleppa ongan veg.

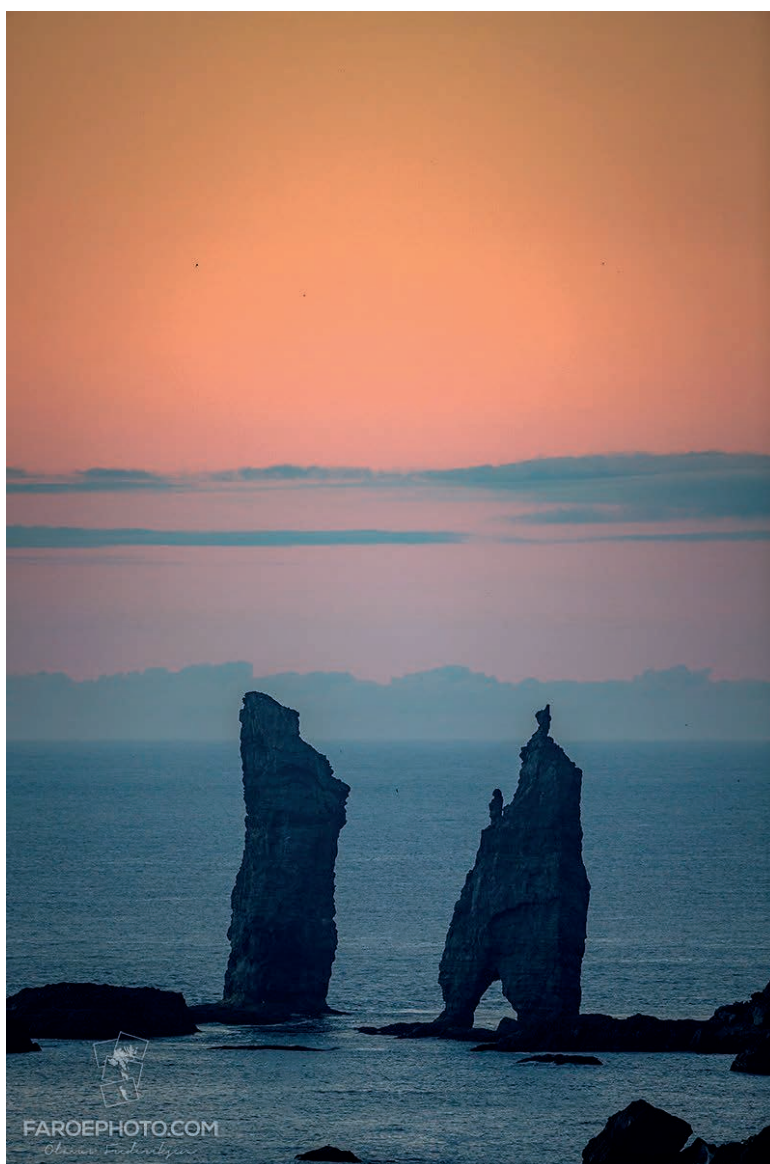
Aðrir siga, at tey vóru send at fáa korn úr Føroyum, av tí kornneyð var heima í Íslandi; tað sæst, at kellingin hevur sum knýti ella posa á baki.

V.U. Hammershaimb: "Færøsk Anthologi I", 1891



UPPGÁVUR TIL SØGNINA: RISI OG KELLING:

- Hvat slag av søgn er Risi og kelling?
- Hvussu sært tú tað?
- Heldur tú, at nakað av hesi søgn er satt?
- Hvat, heldur tú, er satt í hesi søgn?
- Hvørji sagnareyðkenni eru í hesi søgn?





VATTAVINUR



Ein bóndi í oynni Stóru Dímun var burtur í haga ein dagin. Sum hann gekk, talaði eitt og bað hann geva sær ull til einar vøttir. Hann svaraði ja; men einki livandi hann sá, ið hvussu hann leit rundan um seg. Dagin eftir fór hann aftur burt í haga og legði ullina har, sum hann hevði hoyrt røddina. Tá ið hann kom aftur, var ullin burtur. Nakra tíð eftir var bóndin á útiróðri; ódnarveður brast á, og menninir komu í havsneyð. Sum teir stríðast við at rógva til lands, hoyrist eitt at rópa: “Vattavinur mín! legg eystur um oynna, tí vestanfyri er óført!” Tað vanliga lendiplássið

í Dímun, “á Gjónni” kallað, er vestantil á oynni, men eitt annað lendipláss er eystanfyri, sum eitur Barmur. Bóndin gjørdi, sum henda sama røddin segði, og kom fram.

Jakob Jakobsen: “Færøske folkesagn og æventyr”, 1898-1901

Sagnirnar eru her endurgivnar við Hammershaimbs stavseting eftir útgávuni:

Jakob Jakobsen: “Sagnir og ævintýr”, fororð eftir Mariu Mikkelsen, 1. útg. 1925, 2. útg. 1984-85

UPPGÁVUR TIL SØGNINA: VATTAVINUR:

- Hvat slag av søgn er Vattavinur?
- Hvussu sært tú tað?
- Trýrt tú, at huldufólk eru til? Hví? Hví ikki?
- Hvat, heldur tú, er satt í hesi søgn?
- Hvørji sagnareyðkenni eru í hesi søgn?



SAGNIR

GÁTUFØRI HEIMURIN

EITT TEKSTASAVN

RANNVÁ SKEEL JOHANNESSEN

EYSTURSKÚLIN, 2020